

Микола ШЛЕМКЕВИЧ

ПЕРЕДІСТОРІЯ ГАЛИЧАНСТВА*

Кожне з нас має десь там, за семи горами і за семи ріками, своє рідне село, місто чи містечко, яких не віддасть за найкращі столиці, не проміняє за найвеличавіші краєвиди, що десятками і сотнями тисяч зваблюють до себе мандрівників із цілого світу. Та ми матимемо на увазі не ту нашу батьківщину в географічному розумінні.

І кожне з нас має десь там далеко за океаном своїх рідних і близьких. І ранком, і в день, і ввечері, йдучи на спочинок, журимосся їх долею. Але і не про цю батьківщину в людностевому, демографічному розумінні буде розмова в цій книжці.

Предметом наших роздумів буде частина нашої батьківщини, а саме – Галичина, як психологічна категорія. Маємо пригледитися до галичанства, як до окремої – що так висловимосся – душевно-расової відміни серед українства, як до окремого типу, і спробуємо розуміти його постання, форми історичного буття, і вкінці його сучасні завдання в зв'язку з завданнями всього українства.

Тому факти, історичні події, що їх наводитимемо, матимуть для нас не те значення, яке вони мають для вченого історика. Для нього вони важні самі по собі. Історик намагається локалізувати їх точно в нашій часово-простірній схемі і висвітлити їх причинову пов'язаність. Для нас факти й події будуть важні, поскільки вони впливали на створення й оформлення західньо-українського, а fortiori галицького типу, і поскільки були самі пізнішим виплодом його. Цю різницю передає прийняте вже протиставлення: – для вченого дослідника передовсім йдеться про історію правди; ми ж шукатимемо правди історії.

Поняття, що ними користуємось, повинні бути ясно окреслені, однозначні. Тож домовимосся щодо часто вживаних термінів, як Східня,

* Тексти наведено за виданням: М. Шлемкевич. Галичанство. – Нью-Йорк, 1956. – 120 стор.

Західня, Велика Україна, Придніпрянщина. У цій праці ці терміни матимуть культурно-політичне, а не чисто географічне значення. Україна має багато духових і господарських центрів. Але два з-посеред них стали особливо виразними й особливими осередками всередині українського світу: – це Київ, і Львів. Великі міста, навіть із окремим обличчям, як Харків, Полтава, Чернігів, чи молодші, як Одеса, Дніпропетровськ, при всій їхній динаміці і їхньому значенні, духово і політично залежні від Києва. Міста, як Ужгород, чи Чернівці – або жили відгороджено на периферії, або шукали зв'язку із Львовом. Отже Східньою Україною називатимемо все те, що стоїть у духово-політичному засягу Києва. Західньою Україною називатимемо те, що духово і політично оглядається на Львів. Таким чином напр. Холмщина до першої світової війни належала до Східньої України, а її великий син, Михайло Грушевський, діяв і творив у Львові, як представник Києва. Байдуже, що та Холмщина куди далі висунута на захід у порівнянні напр. з Бородами. Це відноситься також до Волині, Підляшшя, Полісся. Помимо всіх зусиль Польщі поставити між ними і Львовом т. зв. сокальський кордон, ті області, колись частини Східньої України, ставали між двома війнами частинами Західньої України... Гарного і милого нам терміну «Велика Україна» вживатимемо тільки тоді, коли матимемо на увазі великий простір, заселений українським народом, а не як недоговореного протиставлення якійсь «Малій Україні». Були ми вже малоросами і малополяками. Тож не зручно підсувати нам натяків на нову назву малоукраїнців. – Придніпрянщина – це давніше протиставлення Галичині, Буковині й Карпатській Україні, протиставлення австрійським українським провінціям. – Окремо повинні ми зазначити, що термінів як «східняцтво», «західництво» вживатимемо речево, без усякого почуттєвого тону симпатії чи нехоті.

Що ж уявляє собою та душевна відміна, оте західне українство, чи називаючи його ім'ям частини, яка завсіди жила в світлі Львова – оте галичанство? Відповіді шукатимемо так, як звичайно шукаємо відповідей на різні життєві питання. Отже спершу спробуємо схопити якісь характеристичні риси того українського західняцтва в найзагальнішій імпресії, і спробуємо вияснити їх, протиставляючи східнім особливостям. Потім постараємось виразніше схопити те загальне враження образами, щоб укінці поволі підводитися до розумових, по можливості ясних і виразних понять.

Тож для першого кроку повернімось пам'яттю до 1918 року, і зобразимо собі історично такий вагітний місяць того року: – листопад.

На Західній Україні бачимо тоді вперте зусилля української провідної верстви, отже в першій мірі інтелігенції, далі освіченого селянства і свідомого робітництва, – розбудувати й утвердити нову державу, що постала на руїнах австрійської імперії. Ми бачимо ті зусилля при деякій безвладності, якомусь спокою широких народних мас. Як не було б, одне певне: – творчий патос провідної верстви, отже головно інтелігенції, був значно сильніший за силу народної стихії, її треба було спонукувати до руху, а не втихомирювати.

Інакше враження матимемо, коли пригадаємо той листопад у Східній Україні. Розбурхана народна стихія кипить, переливається. Це місяць повстання під проводом Директорії Української Народної Республіки. Об Київ б'ють прибої моря: – дійсно величезної народної армії; край заливають менші ріки повстанчих загонів. І знову, як не відноситися до тих подій, одне для нас тут важне і певне: – патос стихії був значно потужніший за організаційну спромогу провідної верстви, і вона ледве встигала оформлювати стихійні рухи, ледве і то не завжди і не всюди зуміла втримувати той народний рух в якихсь берегах державного порядку.

Отже, протилежне враження: – на заході перевага раціональних, розумових первнів; на сході перевага ірраціональних, стихійних, емоціонально-волевих рухів.

Коли хочемо те загальне перше враження перевести в яскравий образ, мусимо звернутися до тієї ділянки культурної творчості, яка саме має завданням схоплювати, утверджувати і передавати враження образами, отже мусимо звернутися до мистецтва. А тут увійдемо в найтихіше царство форм, до різьбарських галерій, які в останні часи дали особливо добру ілюстрацію нашого першого враження.

Багато із нас пам'ятає ще репрезентативні виставки української плястики у Львові 1942 і 1943 рр. Ще маємо живими перед очима скромніші виставки на чужині, в Мюнхені. Але і для тих, що не мали нагоди бачити ті покази, наші роздуми будуть зрозумілі. В них братимемо для прикладу твори дуже часто репродуковані в часописах, журналах і в мистецьких збірниках.

Для порівняння візьмемо доброго майстра найдальшого українського сходу, кубанця Мухіна, і з другого боку доброго майстра українського заходу, холмщак, духово зв'язаного із Львовом, Павлося. Ось світ Мухіна: – його композиція “Чумак”. Пара дебелих волів тягне тяжку, чумацьку мажу. Віз погинається під скарбами української землі, прикритими плахтою, а колеса грузнуть у маснім

чорноземі. Воли поганяє старший віком чумак. Загляньмо в його обличчя і в його душу. Ми здивуємось. Це не той стільки разів оспіваний народною піснею чумак; це і не той безталанний чумаченько, знаний із Шевченкових творів, нещасна жертва соціального ладу і степового припадку, що гине в дорозі, тоді як десь далеко дівчина слізми і нитками вишиває хустину для довгожданого милого. Ні, Мухінський чумак це володар, грізний імператор українського степу. І – нам здається – чуємо його безсловесну мову ... І що з того, що з давна і по сьогодні стільки чужих орд топче мій степ? Що з того, що бушували в ньому печеніги, половці, і залили смертельним потопом татари? Що з того, що стільки часу кримська орда рвала живе українське тіло? Що з того, що стільки разів пролітала по степу крилата польська гусарія? Що з того, що стогнав він, погинаючися під твердою стопою царських драгунів? Вже за нашої пам'яті двічі проповзли по ньому страшні німецькі, залізні, огнем дишащі потвори, – і де ж вони? Так і пропаде остання найгрізніша орда большевиків. А в степу залишуся я, правесний його володар і спадкоємець, і хай своїм повільним, чумацьким запрягом дійду до свого призначення...

Та ось зміняється сценерія, як і міняється вона часто в нашій історії. Перед нами другий, неменш відомий твір цього ж мистця: – «Слава». Три вершники мчать на буйних, розгуканих конях. Пізнавайте: – по середині це той же чумак, тільки в козацькому переображенні. У нього на шапці огненне перо і горда кирея мов крила на вітрі. Вершники мчать... Ціла бравурна композиція це похвальна пісня тому ірраціональному пантеонові, що йому так вірно поклонялася націоналістична публіцистика 30-х років, це величний гимн рухові для руху, розгонові для розгону, чинові для чину.

Чим кінчається часто в історії України такий неопанований розгін, про це оповідає третій скромніший, але найглибший твір Мухіна: – кінь без вершника, його грива на вітрі, кожен м'яз у напрузі, ніздрі роздуті, вирячені очі: – жах! Кінь із сідлом, без вершника; розбуяле тіло без владної думки; це ж степ без провідника, Україна без Богдана Хмельницького.

Після цього пригляньмося до світу західного мистця, Павлося. Його «Материнство», прекрасна група: – молода мати грається, пестить малу дитину. Так хочеться повторити за Шевченком: – У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая мати молодая З своїм дитяточком малим... Та мати, українська мати, могла б сказати

про себе щось подібне до слів, що їх вичитали ми з постави Мухінового чумака. Вона могла б говорити: – І що з того, що вороги стільки разів в історії і по нині намагалися і намагаються знищити і вигубити українську кров? Що з того, – коли я жрекиня і збережниця української спільноти-родини і її закону не тільки не дала вмерти, але ще й примножила її задля budouчої української історії!

Політичною надбудовою того світу спільноти-родини, яка росла б і множилася б, є упорядкована державність. Тож мабуть не припадок, що одночасно з «Материнством» з'являється на виставках другий більший твір Павлося «Король Данило». І також мабуть не припадок, що саме цього володаря зобразив мистець першим, починаючи ряд своїх історичних монументів. Король Данило їде на коні. Це не погоня за славою, не Мухіновий чвал. Кінь рівно ступає, крок за кроком, розмірено, спокійно. В житті короля Данила небагато було днів миру. А все ж мистець зобразив володаря не підчас бою з татарами. Ні, Данило оце мабуть повертається вже з походу. Він проїздить своїми державними волостями. Обабіч, мабуть, стоїть нарід і поклоном вітає князя-оборонця. Є щось упорядковане, опановане, раціональне і сильне одночасно в поставі короля, в ході коня.

Знову та сама різниця, що її відкрили ми, пригадуючи листопад 1918 року в Західній і Східній Україні. На сході могутня і прекрасна стихійність, на заході спокійніша, скромніша, раціональна обмеженість.

Ті різниці між українським Сходом і Заходом давні, бо вже в княжій державі можемо щось із них завважити. Порівняймо героїв оборони України перед хижою степовою птахою, кочовими ордами, героїв Східньої і Західньої України. Для прикладу візьмім з одного боку князів, оспіваних «Словом про Ігорів похід», отже Ігора Святославича, його брата Буй-Тур Всеволода, і з другого боку вже названого в іншому зв'язку короля Данила. З одного боку, князі, що їх серце запалила «жадоба і тужне бажання»¹ голову свою приклонити, але шоломом напиться блакитного Дону. Мотиви іраціональні «жадоба і тужне бажання», цілі прекрасно романтичні.

З другого боку, маємо боротьбу короля Данила, вперту, непохитну, хоч без вітхненних, і романтичних первнів. Боротьба Данила реалістична. Король з огидою, але коли треба, все ж таки п'є кумис, поданий рукою татарина, ні на мить не спиняючи своїх зусиль визволитися від впливів ворога. Є щось західницьке в тому славному князеві, щось характерно вперте, але без романтики, без особливого

вітхнення навіть у великих задумах, як в ідеї хрестоносного походу Європи проти татар.

У другій українській Державі Війська Запорізького різниці яскравіші. Знову для їх підкреслення порівняймо характеристичні постаті тієї держави, постаті з заходу і сходу. Візьмемо під увагу гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного і великого гетьмана Богдана Хмельницького.

Перший – шляхтич галицької, самбірсько-псремиської землі. Коли говорити сучасними назвами, він же адмірал козацької флоти, герой двох одчайдушних виправ на Царгород. Він же світлий провідник козачого кінного рейду під Москву. А все ж, не зважаючи на ті бравурні чини. Сагайдачний перейшов в історію як представник зовсім реалістичної політики в найкращому розумінні того слова. Він дав здоровій і молодій, стихійній потузі Запоріжжя ясну, розумну ідею, зв'язуючи її з київською інтелігенцією. Він раціональний організатор запорізької військової сили, в своїй обережності не рішався кинути її в боротьбу проти Польщі і ціле своє життя пив кумис, подаваний йому польською рукою. Коли ж його наслідники, під тиском настроїв стихії, зважились на ту війну, вони заплатили за це розгромом тієї сили і своїми головами.

Навіть народна пісня, що згадує гетьмана, характеристична. Вона називає Сагайдачного «необачним», «що проміняв жінку за тютюн та люльку...». Є в цих словах на перше враження щось свавільно-хлопчаке, щось чарівно-легкодухе, щось, що пригадує сучасне, жартівливе, пластове «булава – це провід ваш, не треба вам бабів...». Однак коли ближче прислухаємось до тієї пісні, вона може відкрити нам деякі несподівані риси. Як мотивує гетьман свій, супроти жінки не особливо делікатний вчинок? «Мені з жінкою не возиться. А тютюн та люлька козаку в дорозі знадобиться...». Є щось із холодного рахунку в цій мотивації, щось розумно доцільне. Є подібна думка, якою керувалися новіші військові вожді, забороняючи тягнути за військом валки дівчат-маркетанток. Є знову той західняцький, скажимо галицький раціоналізм, реалізм, – у протиставленні до східно-українського романтизму. Бо досить пригадати відношення найславніших гетьманів до жінки, того уособлення глибоких ірраціональних сил, щоб заважити різницю. Досить згадати, яку роль відіграла жінка в житті Богдана Хмельницького чи Петра Дорошенка, чи Івана Мазепи. Ясно, що та пісня про Сагайдачного не має значення історичного документу, але саме такі пісні-міти

підхоплюють найзагальніші риси краще, ніж історичні фактичні випадковості. В кожному випадку трудно було б народній пісні закинути Дорошенкові, особливо ж Мазепі, навіть Хмельницькому, байдуже чи пак зневажливе відношення до жінок.

Поставмо поруч Сагайдачного могутнє втілення Східньої України, її найвищий вицвіт з гетьмана Богдана. Зразу ж мусимо зробити одну завагу. Особливо останніми часами залюбки підкреслюють у нас західню освіту і західній військовий вишкіл Хмельницького. Це було б тільки доказом, що синтеза східніх і західніх первнів дає верхи української творчості. Але в останні часи трапляються ще й спроби доказу, що Богдан Хмельницький родом із Західньої України. Коли б ми писали історію правди, для нас це питання на цьому місці було б дуже важне. Та ми, як зазначено вище, шукаємо загальних рис правди історії. Тому навіть сам факт народження Хмельницького в Жовківщині, як кажуть, для нас не має рішального значення. Перше: — тому, що той факт міг бути чистим випадком. Батьки Богдана могли тимчасово перебувати, висловлюючись по сучасному, могли службово перебувати в Жовківщині. На це і натякає та теорія, друге: — ніколи західне і східне українство не можна уявити собі як два світи, знову скажемо по сучасному, розділені якоюсь непрохідною залізною завісою. Життя тягле і немає в ньому раптових перескоків, тільки повільні переходи. І коли подаємо характеристику життя, тоді мусимо пам'ятати, що всі наші окреслення, отже обмеження, мають тільки апроксимативне, приблизне значення. І поділ між українським сходом і заходом не абсолютний, а всі наші характеристики треба розуміти *a fortiori*, себто як характеристики переважних первнів. Це не виключає, що на українському сході могли траплятися і напевно траплялися суто раціональні, реалістичні, скажім галицькі типи, і навпаки, в Галичині можуть появлятися, але як винятки, а не як пересіч, носії придніпрянських рис. У кожному випадку по душевному складу, по життєвій поставі, Богдан Хмельницький, звідкіля він не був би родом, це типова персоніфікація українського сходу.

Вже сама поява його на державно-політичних верхах українського життя характеристична. Шлях до гетьманства у Богдана це не шлях свідомого і розумного зусилля, але шлях раптових пробуджень, несподіваних вітхень, чудесних осянь. Здавалося б, життя вже означене і остаточно обмежене для мирного чигиринського сотника і брата-хлібороба. Та ось те українське життя викидає його з мирного хуторянства і ставить на чоло могутнього повстання. І знову

здавалося, раз на завсіди історією окреслене коло діянь і слави таких повстанських і запорізьких гетьманів, васалів Річипосполитої Польської. Та київські зустрічі з українським духом і з історією роблять із васала суверена Держави Війська Запорізького.

І правління Богданове – це щось, що навіть чужим, скоріше неприязним, ніж прихильним, історикам, як польському вченому Кубалі, каже схилитися перед величчю задуму і проведення. Той же вчений каже, що не справедливо порівнювати українського гетьмана з його славним сучасником, англійським лордом-протектором, Олівером Кромвелем. Бо Кромвел прийшов у готову державу, застав готовий адміністративний і військовий апарат, тоді як держава Богдана Хмельницького це своєрідна *creatio ex nihilo*, створення із нічого.

Цікаво порівняти зовнішній вигляд Сагайдачного і Хмельницького, як передають їх гравюри. Сагайдачний стрункий, худощавий; риси обличчя гострі, прямолінійні, як розумна думка. У цілій постаті Богдана є щось бароково-стихійне, щось із потужності і внутрішнього, ще незбагненого багатства української душі. Такий і стиль Богданових днів, його праці і його розваг. Кипучий, пристрасний темперамент, що іноді ламає межі звичаєвої пристойності, прийнятої міри, і звичайно виходить далеко поза межі тільки розумної пересічності в сфері доступні тільки для генія.

Історія України 15-16-17 століть не злагіднювала різниці; навпаки, вона ще тільки поглиблювала їх. І ще одне: вона, та новіша історія, вияскравила і допомгла усвідомити причини психічних різниць між українським сходом і заходом. Причини діяли споконвіку, від світанку нашої історії. Степ завжди був непевний і небезпечний, і туди йшли зважливіші і своєвільніші шари населення, щоб у хвилини особливих бур назад подаватися в спокійніші, лісисті околиці Волині, чи в дальшу від степу Галичину. Західні, зокрема ж північно-західні землі були, як думає преісторія, нашою прабатьківщиною, тим горнилом, де перетоплювалися північні й південні расові первні в осередню українську динарську відміну. Ті околиці були й батьківським домом, де в час степової негоди українська народна родина знаходила захист. У спокійніші часи ті околиці висилали, неначе ракетні стрільна одне за одним, нових колонізаторів степу: – здобичників, уходників, січовиків, запоріжців.

15-16-17 століття тільки пристигали і допомгли усвідомити нам той процес, У ті століття діє, не тільки східня, азійська степова сила в напрямі природного добору і утвердження зазначених вище різниць

між більш раціональним українським заходом і більш стихійним сходом. У ті століття ще дужче впливає в тому самому напрямі західня сила, соціальний лад, що нестримно суне в Україну.

Ті століття починають пожинати обильні плоди географічних відкрить. У Західній Європі ростуть міста-столиці, міста-торговельні пристані. В них скупчуються величезні маси і в них зосереджуються великі людські маси. Це ранок сучасного капіталізму в його вчасній мануфактурній формі. Ті осередки вже не можуть жити тільки своїм власним, невикористаним як слід капіталом. Вони потребують довозу необхідних речей. Тож те, що було особливим багатством української землі, хліб і дерево, і що досі мало головно тільки споживчу цінність, тепер набирає нової, торговельної цінності. Для власного вжитку ніхто не збиріє припасів пшениці в розмірах, яких не можна спожити. Ліс росте, поки не з'явиться потреба матеріального дерева чи палива. Та тепер пшеницю можна було вивозити на захід, у жадні хліба столиці й пристані, і за неї можна було діставати предмети розкоші, золото, дорогоцінний посуд. А тут уже меж пожадливості немає! – Так само ліс дістав нове значення. Його треба було, як матеріалу для будови торговельних флотів, що пускалися вже навкруги світу, – і лісу ж треба було для випалювання попелу й добування поташу, необхідних продуктів для виробу стрільного пороху, нової тодішньої зброї. І от поплили українська пшениця й українські ліси ріками до Данцігу, щоб відтіля здобувати собі ринки всієї Європи.

Той економічний переворот означав для України радикальну соціальну зміну. З'явилася погоня за збільшенням посівної площі і за сільсько-господарським робітником; також погоня за лісовим багатством України. В ті часи все те означало щораз більше закріпощування вільних досі або досить ще свободних селян тоді вже здебільшого польським чи спольщеним панством. Чим ближче заходу, тим прикріша панщина. Вона виявляє нахил перетворитися в повне невільництво.

Висліди того процесу такі: – усе відважніше, готове до ризику, більш фантазійне, легше до руху, більш емоціональне – кидає західні землі і продирається на схід, у степ, де небезпечно жити від татарських наскоків, зате вільніше жити здалека від польської панщини. Все те було підсиленням природного добору внутрі українського населення, який – як бачили ми – діяв уже здавна. Той добір далі поглиблювався твердою виховою в близині татарських здобичників, що чигали на майно і людей.

На заході залишалося все те, що з різних причин не могло знятися з місця. Для нас найцікавіші душевні, психічні причини. Отже все спокійніше, більш слухняне до закону, менш ризикантське, сказати б: – реалістичніше, – сиділо далі на своїй землі, хоч у чужій неволі. Це були бідніші уявою та тяжчі до руху шари, але і впertіші й характерні в тому розумінні, що врісши в землю, вони не кидали її навіть за ціну повної соціальної нівеляції. Коли й тепер у глухих селах іноді зустрічались селянин або ремісник із колишнім боярським прізвиськом, то в них ми повинні шанувати нащадків роду, що радше соціально знизився і втопився в народі, але не зрікся своєї землі і витримав на ній до сьогодні.

18-те століття припечатувало той процес і завершувало його. На сході існувала якась, хай як обкroєна і обмежена, але автономна Гетьманщина; існували ще хоч якісь можливості соціального підвищення. Все це мусіло далі притягати амбітніші елементи заходу, тим більше що все те вже не було зв'язане з такою небезпекою, як колись, коли по Україні гасали татарські загони з арканами на людей. На українському заході, зокрема в Галичині, маємо в той час уже зрівняну народну масу, маємо суспільство «хлопа і попа», як глузливо називало його польське панство. При тому треба пам'ятати, що той «поп», тодішній грецько-католицький священик, ні інтелектуально, ні соціально не дуже виростав понад загальний рівень.

Навіть трудно було подумати, що те зрівняне до низу плем'я колись мало свою могутню державу. Що то до його володаря звертався співець Ігорєвого походу з закликом:

О князю Ярославе Осмомисле!
Ти на столі золотокутїм сїв
У Галичі, і сталь своїх полків
Угорські гори підпирати вислав.
Ти заступаєш королеві путь,
Замкнув ворота синього Дунаю,
Крізь хмари гатї кинувши, і в краю
Усім, аж по Дунай, ти чиниш суд.
Від грізьб твоїх тремтять краї неznані.
Ворота київські нераз ти відмикав...

Спав князь і його слава, погасли романтика Настасії Чагрівної, і бунтарська буйність бояр... Було тихо, як на кладовищі.

ПЕРШІ СПРОБИ ОФОРМЛЕНЬ

Там за горою, за кам'яною, де дзвін дзвонить, місяць сходить... Там на краю тодішніх світів жило Богом, людьми і історією забуте плем'я. Одні називали його рутенцями, другі малоросами. Воно ж саме пам'ятало ще свою давню назву русинів. Коли б Ви спитали те плем'я про його духове обличчя, воно вказало б тільки свою церкву. Коли б Ви спитали про державу, воно назвало б чужого цісаря в далекій, дунайській столиці.

Більш упорядковані і справедливіші життєві умовини австрійської монархії відкрили нові можливості, але в зовсім уже тісних, відгороджених від українського масиву, межах. І тоді, за словами Івана Франка, зараз заворушилося щось коло мурів галицького Салима: – новий люд, новий Бог, новий храм, нова сила незрима. І росте воно, пнеться в біді, і чіпляється ґрунту, мов будяк той низький і ціпкий, все готовий до бунту... Або, за порівнянням сучасного письменника, Р. Купчинського, – як вірний символ галицького українства: – верба щороку підрізувана, і підкурювана огненным димом, що все ж таки за першою ласкою весни прокидається до життя і розпускає свої кучері на вітрі...

Серед одностайної, соціально й інтелектуально майже зрівняної, галицької народної маси починає наростати нова провідна верства, зразу на ґрунті священництва, серед якого збереглося багато давніх українських боярських родів. З'являються будителі духа, з о. Маркіяном Шашкевичем в осередку. 1848 року західне українство починає говорити вже не тільки мовою соціальних бажань, але й мовою виразних національних вимог. Воно піднімає давно пущені нитки політичного самоздійснення.

Постава галичан у 1848 році цілком виразна: льояльна до Австрії, ворожа до Польщі і Мадярщини. Виявом тієї постави були т. зв. «руські стрільці», що станули тоді на перевалах Карпат і так розгородили два революційні, польське і мадярське, огнища, які намагалися привернути свою давню незалежність у давніх межах, отже і своє необмежене панування над частинами України. Та постава знайшла також свій ідеологічний вислів, а політичним носієм тієї ідеології була т. зв. «Руська Рада». Головні тези тієї ідеології такі: – Є один, великий – тоді казали – п'ятнадцятимільйоновий (український) нарід. Тільки менша частина його знаходиться в межах австрійської монархії, значно більша частина належить до російської імперії.

Одначе це один нарід із свідомістю і почуттям своєї національно-політичної і культурно-духової єдності, якої він ніяк не зрікається – Після такого, можна сказати, політично-ідеалістичного вступу, слідує реалістична частина. Вітка українського народу, що знайшлася в межах Австрії, заявляє свою повну лояльність до тієї держави й її династії, а за те хотіла б від них з'єднання всіх українських земель, отже Галичини й Північної Буковини, яка тоді не була ще окремою адміністративною провінцією, і Угорської Руси (Карпатської України) в один український автономний коронний край.

Це перша національно-політична ідеологія пробудженого в 19-ому столітті галичанства. Треба завважити, що це й остання його конкретна програма до 1918 року, себто до розвалу австро-угорської монархії після першої світової війни. Бо при всьому дальшому розробленні й розвиткові програми й тактики, все ж ще літом 1918 року австрійське українство в своїй офіційній віденській парламентній репрезентації стоїть на засадах 1848 року. Воно ще далі домагається перебудови Австро-Угорщини на федерацію національних країв-держав, серед яких і українські західні землі творили б окрему федеративну цілість.

Як зазначено вище, в ідеології 1848 року озиваються разом ідеалістичні і реалістичні тони. Слово «ідеалізм» і «реалізм» до того вживані і перевживані, що вони вже згубили виразне значення. Вони подібні до старої, витертої монети, на якій трудно вчитати її цінність. Тож знову мусимо домовитися до того, що розумітимемо під цими термінами. Говоритимемо про політичний ідеалізм і політичний реалізм, і ніяк не мішатимемо їх із світоглядним, гносеологічним, етичним чи естетичним ідеалізмом і реалізмом. І зразу ж мусимо стерегтися непорозуміння, неначе б то політичний реалізм нехтував ідеями. Коли б він це робив, він тим самим перестав би бути реалізмом. Бо це незаперечний і наявний факт, що ідеї в політичній дійсності це могутні, рушійні сили, і навіть напрямки, як напр. марксизм, що схильні применшувати вагу ідей, вийшовши в поле дії, напр. в советській політиці, надають пропаганді ідей величезне значення. Отже різниці між політичним ідеалізмом і політичним реалізмом шукатимемо в іншій площині. Оба признають вагу ідей. Різниця в тому, які ідеї признаються ними.

Отже політичний реалізм звичайно схильний признавати й керуватися ідеями, що вже втілилися в якийсь порядок зовнішнього світу. Реалізм рахується передовсім з ідеями, які вже оформили

якийсь порядок речей і створили собі виконавчі апаратури для дій. Або в першій, динамічній стадії: – реалізм керується ідеями, що вже є на дорозі перестати бути ідеями, а ставати речами (*res*). – Політичний ідеалізм захоплюється ідеями, що – як часто говориться в політичних дискусіях – до них належить, будучина, але що в сучасності ще не мають владних і рішальних оформлень і організаційних апаратур.

Історичні приклади з'ясують ту різницю. Українська політика в Західній Україні у відношенні до Польщі безпосередньо після першої світової війни була переважно ідеалістична в нашому розумінні. Вона попросту не признавала польської дійсності, себто польської державної ідеї, яка мала вже на наших землях свій утверджений і міжнародно признаний державний апарат. Вона була вдивлена в ідею української самостійної державності і в ім'я тієї, тоді невітленої ідеї відкидала зреалізовану польську. Інакше виглядає справа вже в 30-х роках. Тоді офіційна політика Західньої України починає щораз більше рахуватися з фактом утвердження польської державності і дедалі та політика стає сугубо реалістична.

В українській історії епохи підйому і розцвіту – це епохи згідної співпраці політичного ідеалізму і реалізму. І навпаки, епохи руїни – це часи, коли політичний ідеалізм і реалізм розходяться розсварені. Тоді звичайно реалізм, вихолощений з ідеалізму, опортунізується і зvierджується. Тоді ж ідеалізм, відірваний від реалізму, анархізується і розсипається. Тож коли співпраця політичного ідеалізму і реалізму в житті і їх духова синтеза означають ріст, то навпаки зовсім зопортунізований реалізм і занархізований ідеалізм – роз'єднані – це типова форма руїни. Століття історичного сну і політичної руїни – 15-те і 16-те – знають багато прикладів такого сумного стану. Українські магнати під тиском польського шляхетського ладу пристосовуються до нього. Політичний реалізм тих магнатських верхів рахується вже тільки з ідеєю здійснюваною в польській ягайлонській державності, загубивши рідну ідею княжої Руси-України і не розуміючи ідеї нової української державності, що народжувалася в степах. – У той же час український ідеалізм розгублюється в кольоритних, але політично неоформлених не так рухах, як скоріше відрухах степових походів, сутичок, боїв.

Кінець 16-го і початок 17-го століття підготовляють синтезу ідеалізму і реалізму в політиці Сагайдачного, а завершує її доба Богдана Хмельницького. В ній, у тій синтезі революційного ідеалізму

і політичного, творчого реалізму і досвіду провідної верстви, що знову повертається на службу ідеї власної державности, бачить В'ячеслав Липинський найвищий осяг Богданової політики й тверду основу другої держави.

В другій великій руїні кінця 17-го сторіччя повторюються випадки попередньої епохи. Провідна верства, козацька старшина, починає щораз більше оглядатися на чужу, утверджену вже московську імперську ідею, і щораз більше піддається її готовій апаратурі. Коли ж так реалізм звироджується у крайній опортунізм, тоді січовий ідеалізм, задивлений в золоту мрію аж до сваволі вільної України, анархізується сам і анархізує життя, бунтуючи проти Гетьманщини.

Повертаючися до 1848 року і його ідеології, бачимо ідеалістичні і реалістичні мотиви одні поруч одних. Одночасно середина 19-го століття дала в Галичині вираз цілком окресленому ідеалізмові в самостійницькій концепції о. Подолинського, яка попередила подібні думки кінця 19-го ст. – Так само знали 1848 і наступні роки поставу випраного з ідейности реалізму, готового служити то польській то російській ідеї. Одначе сполучі ідеалізму і реалізму припадає керівна роль в дальшому розвитку політичного життя Західньої України. До подібного ствердження доходитимемо ще нераз, приглядаючися до дальших оформлень у Галичині. Пригадаймо раніше описану і вияснену меншу емоціонально-волеву амплітуду галицької душі. Звідси може й її схильність до філістерської золоті середини. Хай так! Але коли не випускатимемо з уваги підкреслені особливості, притаманні для наших епох росту і епох руїни, тоді ота легкість сполуки ідеалізму і реалізму в міщанській галицькій золотій середині, може виявитися цінною і для всієї Великої України, саме багатой й прекрасної, але трагічної своїми далекими емоціональними розхиленнями в різні крайності.

Ідеологія 1848 р., перша після пробудження в 19-му ст. і остання офіційна до 1918 р., була сном-мрією і того ще нашого політичного ідеалізму, що товаришив аж до новіших часів нашому відродженню. Ми довго вірили, що досить мати правду, знати її й заявити про неї, щоб вона пробила у світі і запанувала в ньому. Тоді – 1848 р. – трудно було і передбачити, скільки треба буде ще праці духа, щоб перекувати мрії в ясні і виразні мислі політичних програм; скільки каменярьських зусиль вимагатиме оформлення суспільства, щоб воно було здібним здійснити свої мрії. – Тож після сну прийшло незабаром

прикре пробудження. Прогомоніли рвучкі і шумні потоки «весни народів», настала реакція. Австрійська династія й двірські кола знайшли спільну мову з польським магнатством, заляканим також соціальними розрухами польського селянства, і віддали тому польському магнатству Галичину в аренду. Це було для тодішнього галичанства страшним ударом. Воно знову знайшлося фактично під польською владою, при чому та влада тепер оце була санкціонована австрійським урядом, в якому галичани хотіли бачити свого союзника.

Починається сильне пригноблення, політична депресія, особливо звичайна почуттєва реакція політичної молодости. З того настрою зароджується друга, інша ідеологія, протилежність ідеології 1848 року: – москвофільство. Його душевним підложжям була зневіра, а його зовнішніми спонуканами були деякі яскраві події тих же років. Галичани зустрілися 1848 р. віч-на-віч із російською армією, що переходила Угорщину помагати Австрії приборкувати повстання. В тій армії було ж стільки своїх, зрозумілих населенню людей, а то просто українських братів. Галичани бачили, яка могутня це сила. Адже один їх національний ворог мадяри – без бою склали зброю перед нею. А другий – поляки – пробували бунтувати в Варшаві 1830 р., але грізна російська сила не пактувала з ними, як оце австрійський уряд тільки нещадно здавила спротив.

Все це були покищо настрої. Та вони в той же час знаходили для себе і виразне слово. І знову прийшла допомога від Росії. Це час діяльності відомого професора Погодіна і його панславістичних підшептів. Постає друга ідеологія, а її головні тези такі: – Є один руський народ, триєдиний народ, що складається з трьох частин: великоруської, малоруської і білоруської. Так само є одна руська мова з трьома головними відмінами. Одному з тих трьох руських племен, а саме великоруському, пощастило збудувати могутню державу і створити велику літературу. Одначе і та держава, і та література з її мовою, – не є виключною власністю великоросів. При їх формуванні співпрацювали і поклали багато заслуг і два інші племена. Тож і держава і література це спільна власність усіх трьох руських племен. Для домашнього вжитку кожне з них може користуватися своїм говором, але державна мова, мова урядів, далі мова науки, поважної літератури – це спільна всім літературна, руська мова. – В такій спільноті руських племен відпадають окремі тяжкі для кожного у роздріб проблеми. І так давнє малорусько-

польське напруження буде вирішено царем руським православним просто і легко.

До всього треба ще пригадати історичне підложжя, на якому відбувалося прищеплення тієї ідеології частині галицького суспільства. Це роки сильного надщерблення потуги Австрії. В 60-их роках вона зазнає великих поразок у війні з Прусією. Цілком природно струмить десь у підпіллі свідомості думка, що австрійська держава валиться, і її українські землі сьак чи так припадуть Росії.

Така була друга духово-політична форма, що в неї вливалось галичанство в другій половині минулого століття. Порівняння її з ідеологією 1848 р., якої носієм стає т. зв. народовецький табір, виходить дуже в некористь москвофільства. Перша ідеологія зродилася з віри в свій нарід і його будучину, і кликала до праці і жертв задля них. Друга – постала із зневіри, із сумніву щодо власних спромог, і вирішення своїх завдань передавала чужій російській силі. В першій бачили ми сполуку ідеалістичних мотивів із реалістичним розумінням; можливостей. Друга ідеологія вже і не мріє про нові власні здійснення; вона всі думки, всю свою тугу скеровує до готової вже російської, і то реакційно російської апаратури. Ту москвофільську ідеологію трудно назвати навіть українським реалізмом, хай і зовсім зопортунізованим і звиродженням, бо вона фактично вела вже в задумі до поглинення українства російським морем.

В 19-ому ст. те москвофільство трималось все ж таки на вищій політичній і моральній рівні. Політичній, бо воно було зрезигнованим у користь Росії, але все ж таки скерованим проти безпосередньо ближчого для Галичини національного ворога – поляків. Москвофільство – це ж була «тверда Русь», неподатлива Русь. І на вищій моральній рівні, бо москвофільство стало також збором галицького консерватизму, що його лякав народницький «радикалізм» і в мові і в побуті і в політиці. Але це були тільки негативні моменти, і тільки на них не могла вирости здорова політична сила. Коли ж «українство» виявилось куди радикальнішим і активнішим оборонцем перед польським засиллям, і коли те українство втворило духово творчу і організаційно сильну провідну верству, тоді москвофільство втратило всі ідейні підстави. Воно почало передавати свої найкращі молоді ідейні сили – між ними студента Івана Франка – українству. А шляхетніші старші його представники, що їм уже трудно було приєднатися до нових течій життя, відходять на бік і поволі вмирають спокійною смертю. Це доля т. зв. старорусинів. Решта ж москвофілів

на початку 20-ого ст. дає кадри вже тільки залежних, навіть служебних агентур: – перед першою війною для Росії, в 20-х і 30-х роках для Польщі.

Ще одне мусить цікавити нас при розгляді обох таборів другої половини минулого століття. Що уявляють вони собою, як соціологічні категорії? Чи це політичні партії, чи це те, що сьогодні часто окреслюємо як політичні рухи. В поняття політичної партії вкладаємо звичайно такі змісти: – партія повинна мати загальну політичну ідеологію, на основі тієї ідеології розроблену дієву програму, і вкінці якусь вироблену, відповідну для обставин, усвідомлену тактику. Далі партія це об'єднання членів із точно окресленими правами і обов'язками. Всього того ні в народовецькім, ні в москофільськім таборі не знайдемо. Їх скоріше можна визначити назвою політичних рухів, які не маючи докладніше розроблених ідеологій програм, вдовольняються загальними, емоціонально діючими кличами, що знаходять відгомін у суспільстві. Так само не мають такі рухи, як і не мали народовецький і москофільський табори, реєстрів членів і статутових окреслень їх зобов'язань і прав. Зрілу політичну партію можемо прирівняти до організму з розвинутими членами. Такий організм здібний до постійних, цілеспрямованих зусиль, і навіть серед невдач знаходить себе і продовжує діяльність. Політичний рух подібний скоріше до тіла якоїсь величезної амеби, яка відповідно дразнена, напр. передвиборчою агітацією, соціально чи національно-революційною пропагандою здібна до надзвичайних подвигів, але після них, особливо при невдачі, попадає в стан вичерпання, безвладности, протрації.

Характеристики народоинства і москофільства важні нам для пізнання нової, галичанству притаманної риси. Ми довго, дуже довго, пам'ятаємо перші досвіди з нашої дитячої кімнати. Киньмо оком на дві наші репрезентаційні політичні організації 30-х років нашого століття: – на Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) і на Організацію українських Націоналістів (ОУН). І одна і друга в своїх заявах запевняють суспільство, що вони не є і не хочуть бути партіями, але є і хочуть залишитися загально-національними рухами. Пояснити ті явища впливом тодішньої моди, отже впливом різних відмін фашизму чи націонал-соціалізму, які трубили про свої *movemento* чи *Bewegung*, було б сильно спрощенням справи. У відношенні до УНДО таке пояснення було б цілком немісне. Нам здається, що і для українського націоналізму в виді ОУН те пояснення

не підходить. Німецький націонал-соціалізм, як не підкреслював би стихійність руху, створив одну з наймогутніших в історії партію в повному того слова значенні, і то створив її не тільки під несвідомим тиском прусацького військового духа, але цілком свідомо, не боячися ні назви, ні форм партії. Про це свідчать виразні заяви творця партії, Гітлера. Але і УНДО, і ОУН 30-х років – це справді більше живі рухи, ніж ясно окреслені партії. Це продовження наших давніх традицій... І якими революційними перами не прикрашувалися б галичани, в своїй душевній основі вони скоріше традиціоналісти, ніж революціонери, а легалізм, тяглість установ і життєвих привичок, що так вражали східніх українців у революційні роки, тепер присипані крайніми гаслами і об'єктивними, дійсно революційними обставинами, мабуть і досі залишилися в глибині душі питоменністю галичанства.

90-ті роки минулого століття внесли глибокі зміни в той давній світ. Але в глухих карпатських закутинах або в тихих селах Дністрового яру ще до світової війни галицький світ поділявся на «українців» і «старорусинів». І ще тоді могли ви зустрінути на затіненому сільському кладовищі, під плакучою березою, свіжу могилу і напис на хресті, писаний етимологічним правописом, про те, що тут спочиває отець (ім'я) і його любезная жена (ім'я). Це прощався з світом і з історією представник далеких, померклых часів...

ПРИМІТКА

¹ Тут і далі цитуємо «Слово» із перекладу Святослава Гординського.